

GRAD VELHARTICE NA ČESKEM

Spomin.

Napisal Franc Bregar.

Dovolite mi, naj bom samo enkrat popolnoma odkritosrčen, samo enkrat naj teče pero, kakor ga je volja, samo enkrat naj srce vrže vse neresnične odeje s sebe; drugič sem zopet pripravljen govoriti, kakor se mora, malo resnice in veliko domišljije, a vedno tako, da je vsem prav. Močno sem izmučen; kadar pa človek ne more delati nič hvaležnejšega, govori včasih tudi resnico; zato mi morda ne boste zamerili.

Bil sem ves dan v muzeju; imel sem nalogo določiti in obrazložiti prednosti in pomanjkljivosti Baroccijeve slike „Jezus pokliče apostola Andreja“ ter sem pristopal in meril, odstopal in sodil in nanovo pristopal in meril. Dan je bil solnčen in mehka, sivkasta sinjina neba ter mlačna gorkota ozračja je bila izvabila ljudi iz hiš, da je vse mesto, opustelo in ubito od dolgega tedna jesenskega deževja, zašumelo kakor mrtvi čebelnjak ob prvem pozdravu spomladnega solnca. Tudi muzej je bil bolj svetel in bolj pisan kot navadno. (To je nemara tudi vzrok, da sem svojo nalogo slabše opravil, kot bi bili želeli oni, ki so mi jo dali; videl sem manj pomenljive stvari, a pozabil sem najvažnejše: glavna prednost Baroccijeve slike je ta, da je izdelana v šestnajstem stoletju, in poglobljena napaka, da je v galeriji jako slabo obešena.) Po vseh širnih dvoranih je zamolklo brnelo od polglasnih pogovorov, koraki so se popolnoma izgubljali na mehkih prožnih tleh, a vsepovsod je trepetal ostri šum svile in lahni vonj lepih parfumov. Razen dveh — jaz ne vem, kaj sta bila, a če smem soditi po obleki in izrazu in besedah ter po neza-

upnem pogledu, s katerim so ju motrili sluge, bi moral reči, da sta mestna potepuha, ki sta prišla sem na toplo bolj uživati baržunaste naslanjače kot Rubensa — razen dveh potepuhov so bili vsi ostali odlični ljudje, ki bi se pred njimi človek skoro moral sramovati, ako nima rumenih črevljev. Celo slikarji, ki po kotih kopirajo, so opravljeni z odličnim okusom, dasi bi jim tisti, kdor je bral slovenske povesti, ne prisodil te hudobije.

Pred kratkim so prinesli časopisi vest, da se je socialna demokracija sprla z Maksimom Gorkim zaradi njegovega „prononsiranega nagnjenja k meščanskemu življenju“. Ni ji zameriti, toda tudi Gorkij bi se dal upravičiti. Kdor se je enkrat v slabem trenutku pustil opojiti od močnega parfuma, ga ne bo pozabil navekomaj, kakor ne more pozabiti zver omamljivega duha vroče človeške krvi. Jaz sem danes videl to sladko opojnost, videl sem jo v lenih, drsajočih korakih, videl sem jo v polzaprtih očeh in polnem, vsepozabljajočem smehu, v udobni lenosti, ki je ležala po naslanjalih in se grela ob žarki svetlobi zlatih velikih okvirjev kroginkrog, v izgubljenem pogledu, ki je prenasičen blodil po dvoranih in iskal srcu še neobčutene slasti in očesu še nevidenega užitka. Ti ljudje krog mene so bili malokrvni, toda čistokrvni in lepo opravljeni. Zdi se, da življenje prečivkajo kakor veseli vrabčiči bogato žetev, ko je na vseh poljih in po vseh potih natrešeno obilo prosa in pšenice. Neizmerno bogastvo je zneseno z vsega sveta v te visoke, svetle dvorane, je njim je za voljo, da se trudno oko nikoli ne

jame dolgočasiti, le njim na ljubo, da lahno utripanje fine slasti v srcu nikoli ne pojenja.

Da, to silno bogastvo! Kar je človek v dolgih stoletjih svojih muk in bolečin rodil, vse je tu pred njimi. Njegovo trpljenje, davno pozabljeno in vedno se nanovo porajajoče, je tu zapisano v velikih zlatih okvirjih, redki trenutki sreče in pijanega veselja, davno pokopani v večnost, se tu solnčijo ob motni svetlobi jesenskega neba, mračni duh strastnih noči in obupnih dni, davno upokojenih, je tu prikovan ob marmornato steno in je le še uporna senca. Duša človeštva blodi kakor ukleta po teh dvorinah, ujeta v tistih redkih trenutkih, ki se razživi z vso svojo močjo, ko s polnim pogledom obseže lepoto, ko se drhté pogloblja v peklo dvoma in se drzno dviga k resnici, ko besno grize svoje sužnje sponse in ko jih omamljena poljublja... Ves lepi plen, ki si ga je človeštvo nabralo v svojem dolgem tatinskem življenju: zeleno brstje pomladi in njeno pisano cvetje; jeklenomrzli lesk bodala, oškropljenega s svežo krvjo; tiho valovanje morja, obsijanega od zelene mesečine; milo svetlikanje dima in plamena ob ognjišču, kjer se zbirajo otroci k večerji in oče in mati otrok; mrki, tmoglavi pogled gorâ, ko se že mrači k viharju in bela mehkoča prvega snega; motna samota gorja, odmevajoča izgubljenih krikov, in jasni, sveti mir prve ljubezni... vse to veliko, drzno utripanje večne človeške duše, ki ga zastonj izkuša popisati topo pero, vsa lepota zemlje in neba in podzemlja, gledana od tisočero jasnih oči... vse je tu pred ljudmi, ki hodijo v mehkošumni svili, in za ono mlado ženo, ki v sredi dvorane sedi razsanjana na divanu in gladi z ozko, malo rokavico svojemu možu komaj poraslo brado.

Jaz pa sem pristopal in meril in odstopal in sodil. Toda šum obleke je že ponehaval, vonjave so se izgubljale, svetloba, ki je padala z ulice skozi velika okna, je postajala mrzla. Ko je ob štirih odločno zadonel ostri glas zvonca, so bili že zadnji obiskovalci na stopnicah, dvignila sta se tudi ona dva potepuha, jaz pa sem nehal meriti ter sem pobral knjige in papirje. Šumno so se zaloputnila za menoj težka vežna vrata, deleč dva sveta: tam je ostala misel človeštva, tu pa človeštvo, ki hiti razpravlja in molče in smeje se po široki ulici, ter bencinov smrad avtomobila, ki je odpeljal zadnji par izpred galerije.

In sedaj, ko sem zopet v svoji sobi, mi je toliko tesno, da bi se hotel nasloniti na pisalnik in jokati kot otrok, če me ne bi bilo sram pomisliti na to: iz duše se mi izkuša izviti misel, za katero sem Vas že prej prosil odpuščenja in Vas nanovo prosim, ker vem, da bom jutri, ko se odpočijem, rdel zaradi nje in ker ga ni pametnega človeka, ki bi ji pritrdil.

Menim namreč, da je popolnoma vseeno, če pri tej priči padeta ogenj in žveplo na palačo lepih umetnosti, in da bi bil bolj vesel kranjskega mladeniča, če bi mi s krivci na klobuku in umazanimi črevlji ter robato kletvijo stopil sedajle v sobo, kakor če bi Meunier vstal iz groba samo in prav posebno zato, da se mi pride poklonit. Gorkega so pognali iz družine, a če bi bil Slovenec, ne bi ga bili, ker Kranjec ni sposoben „prononsiranega nagnjenja k meščanskemu življenju“. O Kranjska, ti prelubi kot, ki nimaš umetnosti, a imaš Ljubljansko polje, ki komaj poznaš fino vonjavo, a vsa dišiš od smrek in borov kakor devetnajstletno dekle, ko se razdehti v njej mladost, o Kranjska, ti izgubljeni paradiz, stisnjen med gorami, ki praznuješ vsako leto svoje Binkošti v starih pečah in avbah, ki iz njih gleda le majhna ped zardelega obraza in dvoje boječih, naivnih oči, o Kranjska, ti tesna zemlja, pozdravi mi svoje široko nebo in jasnooko solnce pod njim! Jaz sem te videl in ni mi več leka. Kdor je dihal tvoja junijeva jutra, je zlomil na dvoje svoj čopič, če je slikar, in zažgal svoje papirje, če piše, ter samo dihal tvoje solnce in tvoje nebo, dihal, kot bi bilo zadnjikrat, in si je želel, da bi bilo zadnjikrat. Kdor je videl tvojo mesečino, črne griče pod belimi zvezdami, otožne jelke in šelesteče breze, mu ni več spanja v tujini. Kdor je duhal tvojo vonjavo otavo in poslušal tiho pesem čebel nad cvetjem tvoje ajde, si zastonj moti srce, ker ni je lepote razen v tebi!

Pri nas se je že zopet zmračilo pod večer; jutri bo deževalo, da se človek ne bo upal pogledati grdih ulic in zlovoljnih lic in mračnega neba, na moje okno pa trka spomin, kakor bi mi bila umrla mati. O daljni spomin, ti žalost moja in veselje, pusti trkanje in vstopi!

* * *

Bil je septembrski popoldan, ko si oče ni vzel po kosilu toliko časa, da bi našel cigaro. Komaj je posrebal zadnje kapljice kave, je naglo zvil prtič in se dvignil.

„Treba bo pogledati, kako grabijo. Ali greš z menoj?“

Dan je bil prelep. Skoz okno je padal v sobo širok trak mirne jesenske svetlobe in je trepetal na mizi, na tleh, na stolu; solnce nikdar ne skopari z lučjo, razsiplje jo vsepovsod kakor pomlad vonjave, sejavec semenje, in vendar je ni nikoli preveč: človek jo pije, svetlobo, srka, diha in bi še več.

„O, rad!“ Srce je čutilo več, kot je rekla beseda.

Koleselj je bil že naprežen, šimlja je nestrpno strigla z ušesi in se semintja vprašaje obračala s svojim razumnim očesom h kočijažu; bila je odveč spočita, močno telo je želelo napora. Ob vozu je

stal Mirko, ki mu imam jaz že šest let čast biti stric, obe roki na hrbtu, nekoliko površno opravljen, zlasti kar zadeva hlačne gumbe in čevlje, toda s posebno jasnim izrazom v velikih, temnorjavih očeh, ki so z vso silo hotele reči: „Tudi jaz pojdem, če ne!...“ Bogve kaj! In človek bi mu slednjič res verjel in se ustrašil, če ne bi vedel, kolike hinavščine je paglavec sposoben. Oče je poznal te poglede dosti in preveč, da bi se menil zanje. Ko smo že sedli, se je Mirko odločil povedati svoje misli tudi z besedami in nam je naznanil:

„Jaz bom tudi šel!“

„Kaj!“ se je začudil oče.

„Jaz bi tudi šel!“ je ponovil Mirko malo ponižneje.

„Kako praviš?“

„Prosim, če bi šel z Vami,“ je moj nečak izprehodu na ljubo žrtvoval svojo čast.

„I seveda pojdeš! Kar gor!“

V trenutku se je prikazala izpod suknjiča davno pripravljena kapa, in ko je oče dejal: „Pa daj, Juri, v imenu božjem!“ je Mirko že sedel kot prikovan na kozlu. Šimlja je poletela v skoku, voz je drsnil skoz vežo na cesto, naglo zavil okrog ogla, planil kot veter skoz ulice, nato pa se je odprlo polje.

Prejšnje dni je deževalo in zemlja in nebo sta bila izmita do zadnjega praška. Cesta se je belila kot platno, ki so ga skrbne roke pripravile hčeri nevesti za balo, gostotkani zastor neba je mirno vihral v temni sinjini, vsepovsod prosevan od bleščečega srebra nebeške slave nad njim. Solnce je razsipalo svojo svetlobo, mlačno in nasičeno belih par, kakor mleko, ki ga je gospodinja ravnokar prinesla po molži iz hleva, razsipalo jo je na trudno, počivajočo zemljo, na pokošene travnike in požeta polja ter na cvetočo ajdo, slabotni plod pozne starosti.

Šimlja vzdiguje široki vrat, se ozira na levo in desno ter dirja, dirja, da lahki koleselj odskakuje kot igrača. Moj nečak se jako čudno obnaša: stisnil je zobe, z levico se drži za voz, z desnico hlapca za roko, sedaj dvigne visoko v zrak obe nogi, potem samo eno: vsak trenutek lovi kapo po zraku, potem se premisli in jo dene pod pazduho, nato jo zopet izgubi in se nanovo premisli ter jo stisne med zobe, slednjič pa se odloči, da sede nanjo. Privsemtem ima še toliko časa, da izprašuje po potrebnem, manj potrebnem in tudi čisto nepotrebnem, da zlomi med kolesom bič in da večkrat slovesno izjavi:

„To gremo!“

Voz je ostro zavil s ceste na kolovoz, med travnike. Od obeh strani je zadišala mrva, ki je bila od dežja malo počrnela, a se je zadnja dva dni izvrstno sušila. Kamor je segel pogled, je videl urne grablje, vitke vile in delavne roke, ki so se veselo

gibale, tuintam se je razlegel zategnjen krik, klic tovarišu in konjem ali zemlji in nebu, ki sta po lanski hudi suši zopet obilno rodila. Šimlja je topotaje bredla po blatni poti, škropeč z drobnim blatom sebe in voz in voznika in mojega nečaka, ki se je venomer brisal z desnim rokavom; potem je zavila s kolovoza na travnik, mladostno rezgetaje v pozdrav dvema širokoplečima konjema, ki sta ji bila ljuba tovariša toplega hleva in polnih jasli in ki sta stala z naloženim vozom pred senikom. Še par dolgih korakov in koleselj je obstal. Hlapec je skočil, razpregel in vrgel šimlji sveže otave, jo odel s kocem, ki ga je pa takoj z zobmi potegnila s sebe, moj nečak se je s čudnim krikom pogreznil v senik, da je molela iz mrve le še njegova debela glava, oče in jaz sva pa šla po travniku,

Raztezal se je daleč na dolžino in širjavo, tuintam porasel s košatim grmičjem in močnimi drevesi. Tla so bila vedno, zlasti pa po zadnjem dežju, močvirnata in vlažnomahovita, da se je vsaka stopinja pogrezala v mehko prst. Tam daleč, na spodnjem koncu, so grabile delavne roke, štirinajst gibčnih deklet, pripogibaje se kakor visoka, vitka trava, kadar veje veter preko nje, bele rute zganjene, nezavezane nad žarečim obrazom, da more hladna sapa do razbeljenega vratu, ogorele roke gole do komolcev, izbokla pleča, trepetajoča pri vsakem koraku in vsakem pregibu izpod tanke jope. Za dekleti gredo počasi trije hlapci, tovarječ ljubo žetev na velikanski voz, lase potne, da se že lepijo na čelu in sencih, obraze podplute od razgrete krvi, široki vrat in razgaljene prsi in roke pokrite s plevami in prahom, toda prožne in mišičaste. Delavci so se spočili pri južini, dobra volja, ki jo je proti poldnevu izželo solnce in težko delo, se je vrnila in vihra preko travnika v smehu in preglasnih klicih in debelih šalah.

Moj nečak — o, moj nesrečni nečak! Težko mi je opravljati lastno kri, a zavoljo pravice moram reči, da je jako slabo vzgojen, če je sploh kdaj čutil, kaj je vzgoja. Jaz dvomim. Saj ni nič reči, če so otroci veseli in čeprav razposajeni do neke meje, toda če brezumno divjajo kakor mlade mačke, je to skoro nedostojno in večkrat nevarno. Moj nečak je na primer izkušal zlesti na konja — na upreženega konja — odzadaj, to se pravi preko in s pomočjo repa. Če misli, da je Bog ustvaril rep živalim zato, da fantilini plezajo po njem, bi mu človek še odpustil, saj je v podobni zmoti bil tudi tisti cigan, ki je ukradel konja samo zato, da si iz žime napne nov lok. Toda zakaj se je moj nečak jel cmeriti, ko ga hlapec ni hotel vreči z vilami na voz v mrvo? Zakaj je zlezal na drevo in, viseč na najtanjši veji, četrť ure kričal: „Keremčina Garibaldi policaj!“ — kar očitvidno nima nobenega zmisla? Zakaj je to delal porednež? Jaz si

ne vem na to odgovoriti, in ker je vsak resen pomene ali dobrohoten opomin pri mojem nečaku zastoj, se ne mislim z njim pečati. Naj se pečajo tisti, ki bi ga morali vzgajati, pa ga ne.

Od senika so pripeljali prazen voz in ga pustili v senci. Še dva hlapca sta pristopila k drugemu in dekleta so morala hiteti, če so hotela dati desetim moškim rokam dosti dela. Breme na vozu je naglo rastlo, se kupičilo, da so vile odspodaj že komaj dosegale do vrha, in še ni pograbljen ves travnik. Tla so proti spodnjemu koncu vedno bolj močvirna, in čim više nakladajo, tem globlje sledove puščajo široka kolesa za seboj. Kadar konji potegnejo, se jim udirajo noge preko kopit, za njimi pa ostajajo jame,

vstran, nato jih je vseh pet obstopilo konje, par kletev, par zmedenih vprašanj, par krikov, dokler ni najstarejši skoro godrnjaje dejal:

„Izpreči bo treba!“

Vse moške roke so planile na vrvice in zapone jermenov, suvaje se in prenačlo, da bi mogle biti urne. Ko sta bila konja izprežena, so desnega takoj odpeljali, levi se je ves nagnil naprej, upognil svoj široki vrat, vsa moč ploščatega hrbta je prešla v sprednje noge, ki so trepetale živih, napetih mišic, zadnje noge so se kakor v smrtnem strahu dvigale in zopet še globlje potapljale v mehke blatu. Naenkrat se je žival z vsem truplom pognala toliko naprej, da so se vlažne nosnice skoro doteknile tal,

POVODENJ V PLANINI NA NOTRANJSKEM

FOT. A. VILAR

polne motne, močvirnate vode. Toda delavne roke hitijo, hitijo, kajti solnce se nagiba k hribom.

Solnce je bilo malo nad zatonom, ko so se le temu konju zadnje noge udrle do kolen. Uprl se je s sprednjimi nogami, obupno iskaje z zadnjimi trdne opore v kalužastih tleh, a bil takoj nato v močvirju skoro do trebuha. Dekleta so pritekla k vozu, beli robci so ga obkrožili krog in krog, vse oči so se razširile v iznenadenem strahu, le najmlajša se je glasno zasmejala. (Ona se je smejala vedno, če je bilo treba ali ne.) Pogledal sem očeta: stal je kakih dvajset korakov od voza, malo nagleje kadil cigaro, a sicer se ni niti ena guba izpremenila na vedno mirnem obrazu, niti ene besede, niti enega povelja; poznal je svoje konje in svoje ljudi in se je zanašal nanje. Dva hlapca sta bila skočila na tla in pometala vile

zadnji del je spreletel močan sunek, konj se je spotaknil, napravil dva koraka in bil na trdnem.

„A-ah!“ je zašumelo med dekleti, samo najmlajša se je zasmejala.

„Saj sem dejal! je vzkliknil Janez, dasi ni bil prav nič rekel. Potrepljal je konja po mokrem vratu in ga odpeljal.

Voz je bil globoko obtičal; oje se je toliko povesilo, da se je skoro zapičilo v zemljo. Oče je stal še vedno razkoračen, roke v žepu, ves obraz v dimu cigare, ki je naglo, široko gorela. Dekleta so se vznemirila in pogledovala hlapce, ki so se posvetovali.

„Sami ga bomo morali potegniti,“ je dejal Janez in pogledal najstarejšega hlapca.

„Kdo ga bo potegnil? Ti?“ so se zasmejala drugi.

„Kolov bo treba!“

„Da boš z njimi blato vrtal?“

„Zmetati mrvo, pravim, pa je!“

„Boš zmetaval, če si jo nakladal, patron? — Veliko verigo sem!“ je odločil najstarejši in je bilo rešeno.

Odvezali so veliko verigo od drugega voza in jo privezali na oje ter upregli konja. Štirje hlapci so se uprli ob voz, najstarejši je stopil h konjema, se razmahal z dolgim bičem in zakričal:

„Ho-o-o! Ho-o-o!“

Tu sta imela konja trdna tla pod nogami in sta potegnili. Voz se je premaknil za spoznanje, a je takoj zopet zlezal v globoke zaseke. Hlapec je jel glasneje kričati, bič je žvižgal po zraku in padal tudi po širokih hrbtih in mehkih straneh, hlapci in dekleta so se upirali z vso močjo krepkih rok in bremena vajenih ram, toda konja nista hotela: obračala sta se na levo in desno, trepetala pod bičem, a potegnili nista.

„Pa prav zmetati bo treba!“ je zopet dejal Janez in sedaj bolj naglas.

„Boš zmetaval, šema! — Še drugi par sem!“ je ukazal najstarejši.

Dva hlapca sta pripeljala prazni voz preko travnika in še z lahkim bremenom se je udiral konjem na sredi, kjer je najbolj močvirno, skoro do kolen. Naglo so izpregli in pripravili novi, spočiti par. Zopet so se vse roke in vsa pleča uprla, najstarejši hlapec pa je kričal, da je odmevalo daleč preko polj in skoro do hribov:

„Ho-o-o! Ho-o-o! Ho-o-o!“

Konji so potegnili, voz se je malce premaknil, a se je z vsem svojim visokim tovorom nagnil na desno. Dekleta so hitela k vilam in grabljam, podprla in se uprla, toda bilo je že prepozno. Zgornja plast se je odtrgala in se zvalila preko glav in hrbtov in vil in grabelj na tla. Bila je sicer samo zgornja plast, toda iz nje se je počasi izmotal — ah, moj nečak, najprej nemozačuden, potem v dvomu, ali bi jokal ali bi se smejal, slednjič odločen, da ostane dostojanstvenomiren. Dekleta so se zavzela (najmlajša se je zahihotala), hlapci so godrnjali, oče pa mu je le pomignil in moj nečak je že sedel kakor privezan in tih kot senca ob njegovih nogah. Ta nesrečni paglavec!

Delo se je začelo znova. Najstarejši hlapec krili z rokami in kriči kot obseden:

„Ho-o-o! Ho-o-o! Ho-o-o!“

Bič žvižga po zraku kot razbesnela kača, sika in se opleta zdaj krog vratu, zdaj krog prsi, zdaj po dolgem hrbtu, zdaj po mehkem bedru ter po občutljivih straneh, in kjer piči, zaskeli kot ogenj. Konji so se splašili in vznemirili od divjih krikov in gibčne kače, ki grize povsod obenem, nagibajo se na desno, na levo, se vzpenjajo, dvigajo vratove, nozdrvi jim trepečejo. In noge! O te silne, železne noge, ki vse drhte živega, napetega mišičevja, ki se poglabljajo še tu, kjer so tla trdna, preko kopita! Dolga telesa so se še podaljšala v silnem naporu moči, prsi so izstopile in so kakor obokane: veriga pojenjuje in se zopet napenja, kot bi se hotela prekiniti. Bič sika in grize... in sedaj... sedaj se je voz pognal z naglim sunkom naprej, hlapec se je razkričal do hripavosti, bič bode kakor tisoč ostrih igel... in voz je preko travnika na suhem.

Tedaj sem šele začutil, kako je bilo vse živčevje napeto v meni; obšlo me je kakor težka utrujenost... Tam za vozom je vse oživel, bele rute so se razgibale kakor splašen roj metuljev, odmeval je krik in smeh, nad vsemi glasovi pa je trepetal tanki, otroški smeh najmlajše. Hlapci so počasi in v vselem pomenku izpregali konje, ki so globoko in enakomerno dihali trepetajočih nozdrvi, krvavih oči in z blatnimi nogami kakor ukopani v zemljo.

„Če bi bili morali zmetavati mrvo z voza, bi se zamudili za eno uro,“ je hladnokrvno dejal oče in otrese pepel s cigare. Potem sva sedla na koleselj in se odpeljala proti domu.

Dve uri za nama je prišel zadnji, visokonaloženi voz na dvorišče. Noč se je bila storila, nebo je bilo vse belo od zvezd. Dekleta so pela v mrvu na vozu neko brezkončno pesem, iz katere se je prav dobro razločil visoki glas najmlajše, med njimi pa se je ozirala proti nebu kuštrava glava mojega nečaka. Potem so zmetavali mrvo do pozne ure in drugi dan je bilo vse dvorišče in vsa hiša polna blagodišnega vonja svežega sena.

* * *

Nehaj, spomin, nehaj in pojdi! Pozdravi Kranjsko ter reci, da marsikdo misli nanjo.

